

О. Я. Кузьмич

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судочинства
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО УЧАСТІ ТРЕТІХ ОСІБ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ, ЯКИМИ ОПОСЕРЕДКОВУЄТЬСЯ ПОКЛАДЕННЯ ОБОВ'ЯЗКУ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ НА ІНШИХ ОСІБ

Стаття присвячена аналізу специфіки зобов'язань, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, на предмет можливості участі в таких правовідносинах третіх осіб як суб'єктів цивільного правовідношення. За наслідками проведеного наукового дослідження зроблено висновок, що специфіка таких правовідносин участь третіх осіб не допускає. При цьому треті особи розглядаються автором як суб'єкти цивільного правовідношення, водночас інші особи – як учасники цивільних відносин (ст. 2 Цивільного кодексу України), тобто це правові категорії, які за своїм змістом не є ідентичними.

Ключові слова: третя особа, інша особа, заподіяння шкоди, зобов'язання, боржник, кредитор.

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз доктринальних досліджень в окремих випадках, і дослідники проблематики недоговірних зобов'язань, і цивільне законодавство загалом, коли йдеться про зобов'язання, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, в одних випадках користуються поняттям «інші особи», а в інших випадках – «треті особи», тому постає питання з приводу можливості участі в таких правовідносинах третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин. Наведене й зумовило актуальність обраної тематики для наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як впливає з аналізу доктринальних досліджень, юридична природа зазначеного правового інституту неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців. Так, на сучасному етапі розвитку науки цивільного права питання відшкодування шкоди, яка заподіяна, зокрема, малолітніми особами, досліджувалися в працях Т. Ківалової, І. Венедиктової, О. Отраднаної, Я. Шевченко тощо. Так, Т. Ківаловою зобов'язання відшкоду-

вання шкоди визначається як правовий інститут, наслідком реалізації норм якого є недоговірні правовідносини, що виникають унаслідок завдання шкоди, у яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий, тобто особа, якій завдана шкода, чи особа, вказана в законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного в законі) відшкодування завданої йому шкоди в повному обсязі [4, с. 18]. О. Отраднано деліктне зобов'язання визначає як таке, в силу якого одна сторона (потерпілий, кредитор) вправі вимагати відшкодування заподіяної їй шкоди, а інша сторона (деліквент, боржник) зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі [5, с. 175]. Деліктні відносини, пише І. Венедиктова, виникають не з волі їх учасників, а навпаки – проти такої волі, у силу вказаних у законі юридичних фактів, через неправомірні дії учасників. Аналізуючи деліктні зобов'язання, можна побачити, що на першому плані їх реалізації постає право вимоги відшкодування завданої шкоди. Зазначене, як зауважує авторка, впливає із самого визначення деліктних зобов'язань – позадоговірних

зобов'язань, у яких одна особа (боржник), що протиправно й винно заподіяла шкоду іншій особі (кредитору), зобов'язана її відшкодувати, а особа, право якої порушене, має право вимагати відшкодування завданої шкоди в повному обсязі. Отже, як відзначає авторка, деліктні правовідносини виникають на підставі збитків [1, с. 222].

Привертає до себе увагу те, що в юридичній літературі пропонується відмовитися від дослідження правил про відшкодування позадоговірної шкоди крізь призму поняття відповідальності та більше уваги приділяти вивченню делікту як цивільно-правового зобов'язання та застосуванню до нього загальних положень зобов'язального права [2, с. 154]. Однак, як нам видається, це питання й надалі залишатиметься відкритим, що зумовлене передусім дискусійністю юридичної природи цивільної відповідальності як правового інституту загалом, від якої залежить специфіка розуміння деліктної відповідальності, а від цього – і можливість дослідження правил про відшкодування шкоди з генеральних деліктів чи то крізь призму деліктної відповідальності, чи то як цивільно-правового зобов'язання. У цьому дослідженні ми дотримуємося позиції тих авторів, які досліджують правила про відшкодування шкоди з генеральних деліктів крізь призму саме цивільно-правових зобов'язань.

Мета статті полягає в науковому аналізі правовідносин, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, на предмет участі в таких правовідносинах третіх осіб.

Виклад основного матеріалу. Так, О. Отраднова, досліджуючи специфіку зобов'язань із відшкодування шкоди, звернула увагу на те, що в деліктних зобов'язаннях (зобов'язання з відшкодування шкоди) ніколи не беруть участь треті особи. Треті особи як суб'єкти зобов'язальних правовідносин (не плутати з третіми особами як процесуальними фігурами) вступають у зобов'язання за волею кредитора. Кредитор має виразити свою волю ввести третю особу в зобов'язання в об'єктивному волевиявленні. Зазвичай це відбувається у формі договору. Кредитор у деліктному зобов'язанні (потерпілий) не вступає в таке зобов'язання добровільно.

У переважній більшості випадків шкода заподіюється особі поза її волею. Отже, як зауважує авторка, на етапі виникнення деліктного зобов'язання третя особа не може з'явитися об'єктивно. У ході виконання деліктного зобов'язання третя особа також не може бути введена до кола суб'єктів, оскільки договірна свобода сторін деліктного зобов'язання є достатньо обмеженою, тому суб'єктний склад деліктних зобов'язань обмежується його сторонами – боржником і кредитором [5, с. 199].

Як відомо, обов'язок із відшкодування шкоди покладається на інших осіб не тільки у випадках, які пов'язані з учиненням деліктів малолітніми особами (ст. 1178 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)), покладення таких обов'язків, про що свідчить аналіз цивільного законодавства України, має місце й в інших випадках, а саме: а) відшкодування юридичною чи фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівникам або іншій особі (ст. 1172 ЦК України); б) відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування (ст. 1173 ЦК України); в) відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури чи суду (ст. 1176 ЦК України); г) відшкодування шкоди, завданої недієздатною фізичною особою (ст. 1184 ЦК України); г) відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки (ст. ст. 1187 і 1188) тощо.

У кожному з наведених випадків (про що свідчить аналіз відповідних правових норм) особи, які безпосередньо заподіяли шкоду, і особи, на яких покладаються обов'язки з відшкодування такої шкоди, є такими, що перебувають між собою у відповідних правових зв'язках, якими й зумовлюється покладення законодавцем у наведених випадках обов'язків із відшкодування шкоди на останніх. У цих випадках, як і у випадку з малолітніми особами, учасники цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), які мали безпосереднє відношення до вчинення відповідних деліктів, із зобов'язаннями, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкоду-

вання шкоди на інших осіб, із моменту їх виникнення в жодному правовому зв'язку не перебувають, у таких учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) жодних суб'єктивних прав і обов'язків (як у межах самого зобов'язального правовідношення, так і поза його межами) щодо вчиненого делікту також не виникає. Тому тут, як і у випадку із зобов'язаннями з відшкодування шкоди, що заподіяна малолітніми особами, учасники цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), маючи безпосереднє відношення до вчинення деліктів із моменту виникнення відповідних зобов'язань із таких деліктів, і надалі залишаються учасниками цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), не набуваючи при цьому ознак суб'єкта конкретного цивільного правовідношення.

Загалом, як свідчить аналіз ст. ст. 1172, 1173, 1176, 1184, 1187, 1188 ЦК України, у кожному із цих випадків ідеться про покладення законодавцем обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, тобто осіб, які не мали безпосереднього відношення до вчинення відповідного делікту як юридичного факту. Але, не маючи безпосереднього відношення до вчинення відповідного делікту, ці учасники цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) є такими, які перебувають у безпосередньому правовому зв'язку з особою, яка вчинила відповідний делікт. Саме в силу цього правового зв'язку з різних передумов, про які неодноразово вже згадувалося в юридичній літературі, на осіб, які не мають безпосереднього відношення до заподіяння шкоди, і покладається законодавцем обов'язок із відшкодування такої шкоди. При цьому такий правовий зв'язок у кожному із цих випадків за своєю юридичною природою є різним, зокрема, в одних випадках він може мати конституційний характер, а в інших – трудовий чи цивільний тощо, особливо якщо йдеться про правовий зв'язок останніх з учиненням відповідного делікту.

Таким чином, із виникненням зобов'язань, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, особи, які мали безпосереднє відношення до вчинення делікту, суб'єктами цивільного правовідношення не стають. Крім того, не стаючи суб'єктами тако-

го правовідношення, у жодних правових зв'язках із таким правовідношенням вони не перебувають, у зв'язку із чим немає передумов для позитивного висновку про те, що в зобов'язаннях, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, можуть брати участь треті особи.

Як відомо, однією з форм участі третіх осіб у цивільних правовідносинах є форма, якою передбачається наявність поряд з основним (головним) цивільним правовідношенням і додаткового. Також необхідно звернути увагу, що в межах зобов'язань, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, мають місце два правовідношення, одне із яких – це правовідношення, у силу якого законодавець покладає обов'язок з відшкодування шкоди на іншу особу, а інше – саме зобов'язальне правовідношення з відшкодування шкоди, тому постає питання з приводу того, чому в останньому випадку ми не говоримо про участь у таких зобов'язальних правовідношеннях третіх осіб. Даючи відповідь на поставлене запитання, не можна не звернути увагу на те, що оскільки в першому випадку один і той самий учасник цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) не є стороною водночас основного (головного) цивільного правовідношення та додаткового, у зв'язку із чим були всі передумови для визнання його як однієї зі сторін додаткового правовідношення щодо основного (головного) в якості третьої особи, то у випадку із зобов'язаннями, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, відповідний учасник цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) водночас є стороною кожного із цих правовідношень, тому немає передумов для визнання його в якості третьої особи. З огляду на сказане в межах аналізованих правовідношень доцільніше оперувати поняттям «інші особи», а не «треті особи».

Слід зауважити, що дії, які визначаються в цивільному праві як необхідна оборона та крайня необхідність, можуть учинятися як у власних інтересах, так і в чужих. Однак незалежно від того, чи йдеться про вчинення таких дій у власних інтересах

чи в чужих, у кожному із цих випадків може бути заподіяна шкода іншим особам, у зв'язку із чим виникає також запитання, чи не опосередковуються в останніх випадках під час покладення обов'язків із відшкодування шкоди на інших осіб відносини за участю третіх осіб. Даючи відповідь на поставлене запитання, слід передусім звернути увагу на таке. Згідно з ч. 1 ст. 1169 ЦК України шкода, завдана особою під час здійснення нею права на самозахист від протиправних посягань, зокрема в стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені межі самозахисту, не відшкодовується. Якщо в разі здійснення особою права на самозахист вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала. Якщо таку шкоду завдано способами самозахисту, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію (ч. 2 ст. 1169 ЦК України). Під необхідною обороною в юридичній літературі розуміють завдання шкоди правопорушнику з метою припинити правопорушення й із метою захисту власного інтересу [6, с. 264].

Отже, як впливає з аналізу ч. 2 наведеної статті, якщо під час учинення дій у чужих інтересах, які кваліфікуються як необхідна оборона, було заподіяно шкоду іншій особі, то обов'язок з її відшкодування покладається безпосередньо на особу правопорушника, а не на особу, яка вчиняла дії правомірного характеру в чужому інтересі. Слід зауважити, що на стадії вчинення юридичного факту про третіх осіб ітисся не може, водночас після виникнення зобов'язального правовідношення з такого юридичного факту третіх осіб також немає, оскільки ні особи, в інтересах яких учинялися відповідні дії, ні особи, які вчиняли дії правомірного характеру, з таким зобов'язанням у жодних правових зв'язках не перебувають.

Що стосується крайньої необхідності, то передусім слід сказати про таке. Як передбачено ч. 1 ст. 1171 ЦК України, шкода, завдана особі у зв'язку з учиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної чи юридичної особи,

якщо цю небезпеку за тих умов не можна було усунути іншими засобами (крайня необхідність), відшкодовується особою, яка її завдала.

Особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотню вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла.

Крім того, згідно з ч. 2 аналізованої статті, урахувавши обставини, за яких було завдано шкоду в стані крайньої необхідності, суд може покласти обов'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяли особи, що завдали шкоди, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці, або звільнити їх від відшкодування шкоди частково чи в повному обсязі.

Так, О. Волков, аналізуючи положення наведеної правової норми, робить висновок про поліваріантність суб'єктного складу відносин, які виникають у зв'язку із заподіянням шкоди в стані крайньої необхідності, зокрема, як пише автор, учасниками зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності, можуть бути: 1) особа, яка завдала шкоду (заподіювач шкоди); 2) особа, якій завдана шкода (потерпілий); 3) особа, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності, у процесі здійснення котрих була завдана шкода потерпілому. При цьому особою, зобов'язаною до відшкодування шкоди, може бути як особа, яка завдала шкоду, так і третя особа, в інтересах котрої вчинялися дії в стані крайньої необхідності. У цьому разі зобов'язання відшкодування шкоди виникають між потерпілою особою й особою, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності. Тоді перша з них буде кредитором, а друга – боржником. Крім того, як зауважує автор, згідно з ч. 2 ст. 1171 ЦК України особа, яка завдала шкоди, діючи в стані крайньої необхідності, і особа, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності, можуть виступати як співборжники за частковим зобов'язанням [3, с. 13]. При цьому крайня необхідність автором визначається як стан, за якого для усунення небезпеки завдання шкоди охоронюваним законом правам чи інтересам іншого учасника цивільних відносин особа змушена завдати шкоди учасни-

кам цивільних відносин, не пов'язаним зі створенням загрози, оскільки зазначену небезпеку за таких умов відвернути іншими засобами було неможливо [3, с. 10]. Зокрема до ознак, які є характерними для крайньої необхідності, автором віднесені такі: 1) шкода за крайньої необхідності завдається для усунення небезпеки, що загрожувала іншій фізичній або юридичній особі; 2) особа в стані крайньої необхідності завдає шкоди з метою усунення реальної небезпеки; 3) небезпека цивільним правам та інтересам, що охороняються законом (правомірним інтересам), може бути створена природними явищами, будь-якими діями чи бездіяльністю людей, технічними факторами, фізіологічним (біологічним) станом інших людей, поведінкою тварин; 4) крайня необхідність відсутня, якщо шкода вже завдана (крім випадку часткового завдання шкоди, тобто коли є загроза її подальшого заподіяння); 5) крайня необхідність має місце, якщо цю небезпеку за тих умов не можна було усунути іншими засобами [3, с. 10].

Як впливає з наведеного, у разі заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності під час учинення дій у чужих інтересах обов'язок із відшкодування цієї шкоди покладатиметься безпосередньо на особу, в інтересах якої такі дії вчинялися. У такому випадку, як і у випадку з необхідною обороною, за певних умов обов'язок з відшкодування шкоди може бути покладений на іншу особу, однак у кожному із цих випадків жодна з наведених правових конструкцій не передбачає відносин за участю третіх осіб.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, слід зауважити, що специфіка зобов'язальних правовідносин недоговірно-

го характеру, якими опосередковується покладення обов'язку з відшкодування шкоди на інших осіб, у випадках, про які йшлося в межах цього дослідження, участі третіх осіб не допускає. З огляду на розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільного правовідношення, у межах правовідносин, про які йшлося, доцільніше оперувати поняттям «інші особи», а не «треті особи».

Список використаної літератури:

1. Венедиктова І. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : [монографія] / І. Венедиктова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 288 с.
2. Відповідальність у приватному праві : [монографія] / І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – 416 с.
3. Волков О. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. Волков. – Одеса, 2009. – С. 22.
4. Ківалова Т. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. Ківалова. – Одеса, 2008. – 42 с.
5. Отрадна О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань / О. Отрадна. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.
6. Чернат В. Зобов'язання внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи / В. Чернат // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 260–265.

Кузьмич О. Я. Правовые положения относительно участия третьих лиц в обязательствах, которыми опосредуется возложение обязанности по возмещению вреда на других лиц

Статья посвящена анализу специфики обязательств, которыми опосредуется возложение обязанности по возмещению вреда на других лиц, на предмет возможности участия в таких правоотношениях третьих лиц как субъектов гражданского правоотношения. По результатам проведенного научного исследования сделан вывод, что специфика таких правоотношений участие третьих лиц не допускает. При этом третьи лица автором рассматриваются как субъекты гражданского правоотношения, одновременно другие лица – как участники гражданских отношений (ст. 2 ГК Украины), то есть это правовые категории, которые по своему содержанию не являются идентичными.

Ключевые слова: третье лицо, иное лицо, причинение вреда, обязательства, должник, кредитор.

Kuzmych O. Legal provisions regarding the participation of third parties in the obligations that impose the obligation to indemnify others

This article is devoted to the analysis of the specific nature of the obligations, which is based on the obligation to indemnify others for the possibility of participating in such relationships with third parties as subjects of civil law. As a result of the conducted scientific research, it was concluded that the specificity of such legal relations does not allow the participation of third parties. In this case, the third parties are considered by the author as subjects of civil legal relations, while other persons as participants in civil relations (Article 2 of the Civil Code of Ukraine), that is legal categories, which in their content are not identical.

Key words: third person, other person, injury, liability, debtor, creditor.